

ФИНАНСОВАТА ДИСЦИПЛИНА В БЪЛГАРИЯ- ПРАВИЛА И РЕШЕНИЯ

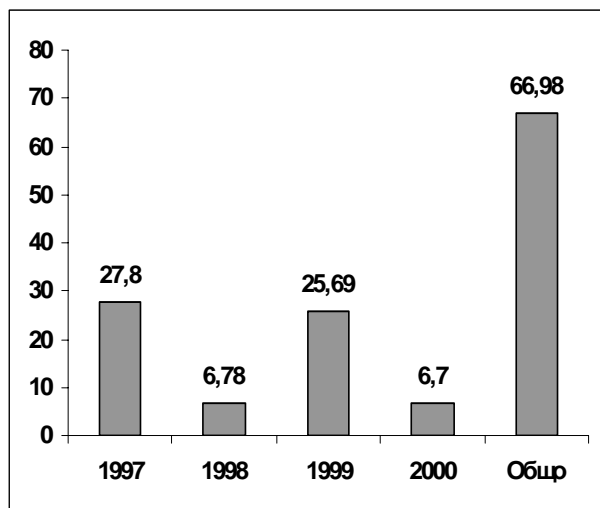
Иванка Бонева

В публикацията се разглеждат по-важните правила и решения за спазване на финансовата дисциплина основа за стабилизация на финансовия сектор в България.

Ключови думи: финансова дисциплина, правила, решения.

Key words: financial discipline, rules, decisions.

При сегашните условия този проблем е особено актуален и изисква постоянно внимание. Основната причина е в осъществяваните финансово-стопански и социални трансформации. Безспорно е, че вследствие на тях настъпват редица неблагоприятни за обществото и икономиката промени, разместване на пластове и решаване на разнообразни казуси, имащи оздравителен ефект. Съществен принос за него има създаването на преобладаващ частен сектор, който у нас вече е налице.

Фигура 1: Раздържавени активи в България по години - в %.

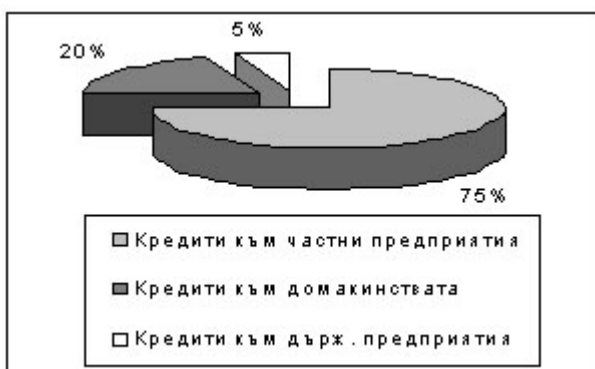
Източник: АП.

Доминиращата частна собственост е валидна както за реалния, така и за финансовия сектор. В тази насока се налага възприемането и спазването на нови правила на взаимоотношения между тях и вътре в тях, различни от тези на командната икономика. Разбира се, съществуват многобройни правила, но между тях безспорни са четири. Първото е, че при всяка сделка има най-малко две страни - субектът на задължение, който да се издължи с определената по нея сума на насрещната страна в ролята на субект, извършил доставка или услуга - според срока и условията на сключения договор. Второто правило е, че при отпуснат заем всеки длъжник трябва да спазва клаузите на сключо-

чения договор и своевременно да го погасява. Третото правило е данъкоплатците в държавата - физически и юридически лица да са изрядни платци. Четвъртото правило е, че всеки участник в пазарните отношения трябва да осигурява покриване на извършените разходи посредством получаваните приходи от дейността си.

Стриктното спазване на тези, както и на други правила осигурява условия не само за преход към пазарна икономика, но и за възприемане на ново поведение в бизнеса, произтичащо от прилагането на пазарната концепция. Тя, преди всичко се основава върху дългосрочен договор между държавата и пазарните участници, както и между самите тях. По този начин се излиза от предишните правила на командната икономика, според които държавата се намесваше в ролята на спасител за преодоляване на възникнали финансови неуредици в предприятията. Стремешът е окончателно прекратяване на досегашните методи на субсидиране, данъчните преференции, разсрочването или опрощаването на плащания по натрупани дългове и пр. Или чрез установяването на частния сектор държавата престава да е гарант на губещи предприятия. Изцяло се премахва толерирането на така наречения режим на меки бюджетни ограничения. В теорията и практиката той е известен и като морален риск. Това означава прекратяване на досегашната роля на държавата като застраховател, компенсиращ допуснати щети от стопанските субекти, незаинтересовани да ги преодолеят или неутрализират. С всичко това се цели стремеж към мотивация на частния сектор към постоянно растяща печалба и висока ефективност. Или създават се нови условия за коренна промяна на взаимоотношенията между държавата и вече частните предприятия. В действие влиза нов по характер и съдържание договор между нея и бизнеса. Допуснатите загуби са единствено и само за сметка на техния титуляр. Освен изрично посочени предприятия, чиято дейност е обществено значима, но е губеща по обективни, независещи от тях причини. Подобни ситуации са само изключение и при строго регламентирани чрез закони случаи и условия. По този начин на преден план се из-

вежда стремежът към ефективна и печеливша дейност, към повишаване конкурентността и разширяване на пазарните сегменти. Губещите стопански субекти отпадат от пазара, чиито места се заемат от печеливши. Тоест на мястото на режима на меки бюджетни ограничения се установява режим на твърди бюджетни ограничения. Основен катализатор на този процес у нас изигра въвеждането на валутния борд през 1997 г. Така например след съкрушителната банкова криза и последвалите я събития през 1996/1997 г. рязко се снижи вътрешният кредит, който през миналата година бе 18.3% от БВП срещу 67% през 1995 г. Нещо повече, коренно се промени и структурата на кредита. Преди всичко делът на кредита (деноминиран в чужда валута) нарасна от 34% от общия вътрешен кредит през 1995 г. до 78% през 2000 г. От него на частния сектор се пада 50%, а на държавния - 41%. Или величината на последния рязко се сви поради осъществените реформи и закриване дейността на многобройни и неизправни платци. Същевременно с приключването на програмата за изолация през м. юни 1999 г. се преустанови начинът на лесен достъп до кредит. От друга страна, пак поради валутния борд се ограничи възможността БНБ да играе ролята на кредитор от последна инстанция. А самите банки станаха значително попредпазливи спрямо губещите предприятия, намиращи се в процес на реструктуриране или в приватизационна процедура. Срещу резкия спад на кредитите спрямо държавния сектор се увеличиха кредитите към частния сектор - получил 75% от всички кредити, следван от тези на домакинствата - 20% и само 5% от държавните предприятия (фигура 2).

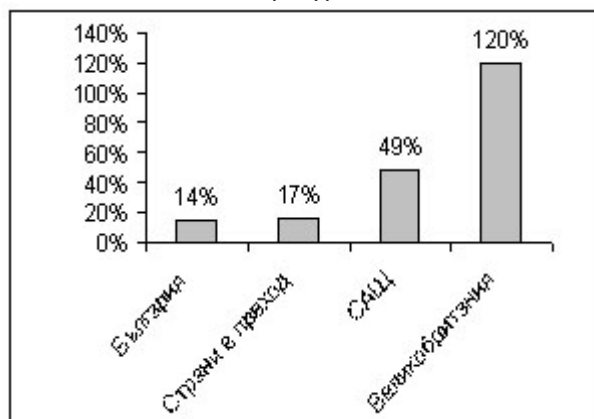
Фигура 2: Структура на кредитите, отпуснати от банките през 2000 г.

Източник: БНБ.

Въпреки това, отпуснатите кредити за частния сектор от 12.7% спрямо БВП през 1995 г. са нараснали едва на 13.9% спрямо БВП през 2000 г. Това равнище е твърде незадоволително и според него може да се установи, че банките са изключително предпазливи. Всъщност тяхното поведение е

обяснимо поради незавършеното реструктуриране на икономиката, високия темп на ликвидиране на стари предприятия и изграждането на нови. Това е причина да се счита, че все още не присъства сигурна клиентела, имаща зад себе си надеждна кредитна история. Ето защо, банките продължават да предпочитат поддържането на нискорискови активи. Съвсем не са за подценяване и прекалено високите изисквания спрямо показателите им за ликвидност, наложени от режима на валутния борд. Същевременно у нас остро се чувства отсъствието на функциониращи пазари за краткосрочни капитали. Обясними са и страховете, както и опасенията на банките във връзка с нежелателни, но възможни изненади. Между тях са и евентуалните очаквания за възникване на извънредно големи потребности от паричен ресурс и масово теглене на депозити. Същото се отнася и до непредвидимо прекъсване на кредитни линии от страна на други финансови институции.

За все още ниското равнище на отпусканите заеми влияят и изключително строгите норми на банкова дейност и надзор, на оттеглянето на държавата по предоставяне гаранции върху фирмени кредити. Безспорно всичко това демотивира банките, отчитайки вероятността от загуби при евентуално спиране на плащанията по предоставени кредити. Изобщо кредитният поток към частния сектор у нас е крайно нисък, което се потвърждава и от данни на Световната банка (фигура 3).

Фигура 3: Дял на отпуснатите кредити на частния сектор спрямо БВП през 2000 г.

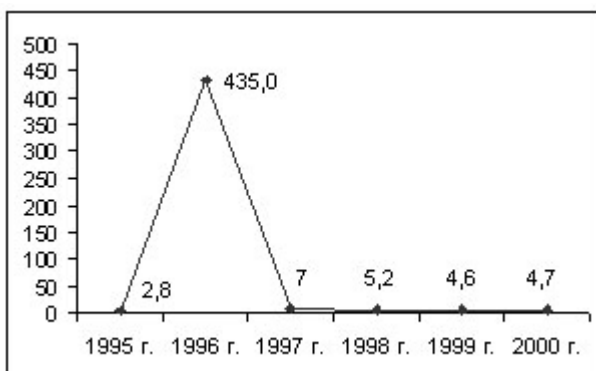
Източник: Световна банка.

От тях се установява изоставането ни от всички страни в преход, а още повече от икономически развитите държави. Всъщност делът на кредитите към БВП, ползвани от частния сектор е своеобразен индикатор за степента на неговата активност, както и за доверието към него от страна на банковия сектор.

Според експерти от МВФ причините за ниския дял на отпусканите кредити в България се коренят предимно в: (1) банковите трусове през 1996/97 г.

Вследствие на тях банките станаха извънредно предпазливи в кредитната си дейност; (2) протичащото реструктуриране на икономиката. Голям дял от предишните клиенти прекратиха или ограничиха дейността си. Много от тях се превърнаха в неплатежоспособни длъжници в процеса на реструктуриране. А пък новопоявилите се клиенти от страна на частния сектор са недостатъчно надеждни поради кратката си или напълно липсваща кредитна история (досие). Обикновено те предлагат и недостатъчно обезпечение за заявени кредити. Нарочно или не липсва достъпна, ясна и изчерпателна информация за сключване на договори за кредити; (3) все още слаба междубанкова конкуренция, въпреки големия брой от банки - общо 34 в страната. Все още е преобладаващ и малкият брой на иначе големите банки, които до 1998 г. бяха държавни. Това пък позволява поддържане на високи маржове по лихвите, от една страна. От друга, банковите услуги са на ниско равнище, но с висока цена. Заедно с всичко това те още не изпитват необходимост да оптимизират разходите си поради отсъствие на реална конкуренция на банковия пазар; (4) правно-нормативната уредба, третираща банковата дейност е несъвършена и се налагат значителни корекции. Те най-вече са по линията на бързото и резултатното приключване на възникнали спорове, на приемането на по-ефективни варианти по изпълнението на договорените задължения. Налага се и цялостно преработване на сегашните сложни процедури по придобиване на собственост над обезпечението. Това е валидно и за самите процедури по несъстоятелност и ликвидация, които сега са не само неясни, но са предмет и на разнопосочни правни тълкувания.

Заслужава внимание и проблемът за лихвената политика. След въвеждането на валутния борд извънредно високото лихвено равнище рязко падна - от 435% през 1996 г. до 4.7% през 2000 г. и 4,5% за 2001 г. (фигура 4).

Фигура 4: Лихвено равнище (ОЛП)

Източник: Международен валутен фонд, Световна банка, Министерство на финансите.

Или след въвеждането на валутния борд лихвеното ниво е относително стабилно, като следва промените на основния лихвен процент (ОЛП). Той се определя от доходността на тримесечните съкровищни бонове, които ежеседмично се издават от Министерство на финансите. От една страна, предлагането им е ниско вследствие наложените от борда ограничения за финансиране на правителствения сектор. От друга пък, търсенето им е високо от страна на банките поради високата им ликвидност. Така лихвеното равнище се формира в границите на твърде ограничения пазар на държавни ценни книжа (ДЦК) и на неговите специфичните характеристики на търсене. От трета страна, отчитайки рисковете, произтичащи от сегашното икономическо развитие, лихвените проценти по кредитите са високи - 11.7% за 2000 г., а по депозитите са ниски - 3.2%. Така средният марж възлиза на 8.5%, макар с тенденция на намаляване, който е твърде висок според международно приетите норми.

Все още е налице нежелание на банките да намаляват лихвите и по краткосрочно сключваните кредити. Това пак е в резултат на липсваща конкуренция, високи разходи за провизии и недостатъчно голяма клиентела. Може да се предполага, че след приключване на приватизацията и разгръщане на конкуренцията, маржът ще спадне. Това се подкрепя и от намалението на задължителните минимални резерви от 11 на 8% (от м. юли 2000 г.). Предположението за снижаване на маржа се подкрепя и от възможността големите банки да активизират процеса на разширяване и разнообразяване на предлаганите от тях услуги и по-специално спрямо средния и дребния бизнес.

Всичко това може да съдейства за по-благоприятни условия на възприемане и прилагане на утвърдените от ЕС стандарти. След банковата приватизация и навлизането на авторитетни международни компании може да се твърди, че вече се поставят основите на конкуренция и диверсификация на предлаганите финансовите услуги. Това е подходящият начин за подобряване на състоянието на финансовия сектор, на взаимоотношенията му с насрещните контрагенти и за взаимното доверие между тях.

Повече от очевидно е, че печалбите във финансовия сектор все повече ще са зависими от ресурсите, които ще привлича, както и от способността му да акумулира приходи от предоставени кредити на клиенти от едрия, средния и дребния бизнес.

От казаното произтичат следните по-важни констатации за дейността на финансовия сектор в България.

- Макар и бавно, доверието към него се

повишава. По оценка на експерти от СБ стабилността му като цяло е нараснала в резултат на отстраняване на губещите банки и укрепването на регулаторните и надзорните функции. Общата капиталова адекватност е повишена от 10.2% през 1997 г. до 35,4% през 2000 г. Въпреки това, зад обобщените данни съществуват и големи разлики между отделните банки. Така в края на м. септември 2000 г. БНБ събра и обработи данни за осем малки банки, отчели загуби от дейността си.

·Продължава процесът на реструктуриране на финансовия сектор с цел укрепване и увеличаване на капацитета му за активна дейност, резултираща в по-високи печалби. В тази насока е и мобилизацията на вътрешните ресурси. Това неизбежно ще повиши разходите по лихвите за привличането им, но съответно ще нараснат и приходите от лихвите по предоставени кредити. Задължително е снижаването на разходите по издръжка на банките, пряко кореспондиращи с процеса на акумулиране на приходите. Още повече, че вече е преобладаваща частната собственост и присъстват чуждестранни участници. Или поставено е началото на неизбежна и агресивна стратегия за привличане на повече клиенти в условия на остра конкуренция.

·Ограниченият обем на националната икономика и на пазара ни, допълнително ще стимулира конкурентния натиск от страна на чуждестранните банки и клонове, което ще предизвика изключителни трудности пред малките банки. Твърде голяма е вероятността да се осъществи нов процес на консолидация, който да редуцира сегашния голям брой банки за нашата страна.

·Ще продължи процесът на трансформация на банковия надзор, осъществяван от БНБ. Преминва се от механични анализи, основаващи се предимно на количествени критерии към подчертано качествени анализи на дейността на банките чрез рейтинговата система CAMELS (Capital Assets Management Earnings Liquidity Systemic - система за оценка на капитала, активите, управлението, приходите, ликвидността и системния риск на банката). По този начин са възможни прецизни

прогнози, както и ефикасна система за ранно предупреждение.

В резултат на тези констатации са препоръчителни редица мерки в средно- и дългосрочен план, за чието изпълнение могат активно да влияят и международните финансови институции - СБ, МВФ, ЕБВР и др. Между тях особено важни са:

·Разработването и влизането в действие на наредба за рискована експозиция на българските банки с оглед увеличаване степента на предвидимост и сигурност на инвестиционния процес в страната.

·Прякото участие на правителството и БНБ за активизиране дейността на реалния и финансовия сектор за провеждане на политика и процедури за обосноваване и постоянно управление на риска.

·Насърчаването на стопанските и на банковите асоциации към еднопосочни и ефективни мерки с оглед поддържане стабилността на двата сектора. Осигуряването и на компетентна помощ и съдействие на процеса по рейтингиране на банките.

·Стимулирането на процеса по банковата консолидация с оглед пълноценното обслужване на нуждаещите се от паричен ресурс.

Всички тези, както и други препоръки в средно- и дългосрочен план могат да укрепят финансовата дисциплина, основите и взаимодействието между двата сектора за трайни и надеждни връзки между тях - гаранция за успех и взаимно доверие.

Източници:

АП, БНБ, МВФ, СБ, МФ.
 Economic & Financial Outlook Eastern Europe Deutsche Bank Research January - May 2001. www.dbresearch.com.
 Emerging Markets Daily 28.02.2001/03.05.2001. Merrill Lynch & Co. Global Securities Research & Economics Group Emerging Markets Research www.ml.com.
 EU Enlargement Monitor Central and Eastern Europe, Deutsche Bank Research January-May 2001. www.dbresearch.com.
 Federal Reserve System, Annual Statistics Digest, 1990 - 1999, Board of Governors, Washington, D.C. 2000.

FINANCIAL DISCIPLINE – RULES AND DECISIONS

Ivanka Boneva

SUMMARY

Publication examines more important rules and decisions to observe financial discipline like a base for stabilization of financial sector in Bulgaria.